

SOPOMENSKOST BESEDJA V CAFOVEM PREVODU *ROBINSONA MLAJŠEGA*

Caf je v prevodu Robinsona iz češčine ponudil zanimivo izrabo sopomenskosti, ker je želel bralcem približati slovansko besedje in pokazati na možnost, kako bi se posamezni slovanski jeziki zbližali. Izstopa dvojnična sopomenskost, ki sooča slovensko in češko besedišče (*sprejemati – vitati, ljute zverine – čudi, dvojiti – pohibovat, habati – varovati*), ali besednonizna, ki opozarja na oddaljenostno kulturno stičnost s češčino, staro cerkveno slovanščino, sosedsko hrvaško-kajkavsko, knjižnojezikovno ilirsko in razlikovalno slovensko alpsko-panonsko ter narečno stičnost. Besedje je predstavljeno glede na večpomenskost izrazov, ki so terminološko sopomenski, upoštevajo časovni vidik (zastarelo, starinsko), lahko pa jih združujejo pomenski odtenki, slovenske socialnozvrstne pomenske sposojenke ali pomenske sposojenke iz drugih jezikov. Caf je v daljšem sopomenskem nizu pogosto družil pomensko sorodne izraze iz različnih jezikov, ki zaznamujejo sicer isti pomen, vendar pa imajo različno stilno vlogo.

prevajanje iz češčine, besedišče, sopomenskost, slovenska knjižna norma, slovanski jeziki, O. Caf, J. H. Campe, *Robinzon mlajši (Robinson der Jüngere)*

In his translation of Robinson Crusoe from Czech, Caf offered the first interesting use of synonymousness, as he attempted to familiarize his readership with Slavic lexicon and show an alternative in bringing individual Slavic languages closer together. Most noticeable is binary synonymousness, where he contrasts Slovene and Czech lexicon (*sprejemati – vitati, ljute zverine – čudi, dvojiti – pohibovat, habati – varovati*); next are lexical series, showing distant cultural contact with Czech and Old Church Slavic, neighboring with Croatian-Kajkavian, literary with Illyrian, differentiating with Slovene Alpine-Pannonian, and dialectal contacts. Lexicon is presented with respect to the polysemy of terminologically synonymous expressions, taking into account the historical aspect (obsolete, archaic), but they can have common semantic nuances or semantic borrowings from other social registers or other languages. In a longer synonymic series Caf often combined semantically related expressions from various languages with the same meaning, but with a different stylistic function.

translation from Czech, lexicon, synonymity, Slovene literary norm, Slavic languages, O. Caf, J. H. Campe, *Robinzon mlajši (Robinson der Jüngere)*

0 Čas, ko je o t. i. splošnem slovenskem jeziku razmišljal Oroslav Caf, je najpomembnejše obdobje za poenotenje slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Bleiweisove *Novice* so leta 1845 (3. list, 10) prinesle Cafov prepis za slovenski jezik

in urednikovo odločitev, da bo objavljaj vse (želja, da bi bile *Novice* list za vse Slovence, je omogočila soočenje številnih slovenskih jezikovnih različic). Do najintenzivnejšega soočanja narečnih glasoslovnih različic ter osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika v slovenski literaturi je prišlo v 40. letih 19. stoletja, petdeseta pa so v slovstveni zgodovini rezultat ilirizma, panslavizma in borbe za individualnost slovenskega jezika. Zelo je naraslo zanimanje za slovanske književnosti, pojavili so se številni prevodi, iz češke literature tudi Cafov *Robinson Mlajši* (natisnjen v Celju 1849), napisan sicer že v splošno slovenskem jeziku in po merilih novih oblik, v besedju in skladnji pa precej naslonjen na češki izvirnik. Temu so sledili še drugi prevodi iz slovanskih jezikov, npr. Cegnarjeva *Babica* (1862) in Pleteršnikovo *Slovo o polku Igorjevem* (1866), Levstikova *Nestorjeva kronika* (1879, 1880) in nato pravi antologijski pregled (93 zvezkov) slovanske literature v Gabrščkovi Slovanski knjižnici (1893–1897).

1 Caf (1814–1873) je bil prepričan, da se morajo Slovani jezikovno zblížati, zlasti Iliri, zato si je prizadeval, da bi tako zblížanje tudi uresničil. O tem je zelo določno razmišljaj že leta 1845 v *Novicah*:

Pri ti priložnosti še porečem: Za Slovenskega domorodca so jasni časi prišli, da mu zdaj ni več zadosta, besédo samo svojega kraja uméti, ne! Gdor se v njej popolniti – izobraziti hoče, se mora tude beséde drugih Slavjanov učiti, kar bó ga pak stem leže stalo, ker bo se kmalo spreumil, da Slavjane le bolj pisanje, kakor govorjenje lóči. (Caf 1845: 67.)

Gre za jasno programsko izjavo, ki predvideva skupni slovanski jezik (»iz bratovske prijáznosti ino vzájemnosti bo pricvètla naj žlahtnejša rožica na svétu«), na poti do take jezikovne vzajemnosti priporoča najprej preseganje domačih narečnih okvirov in se zavzema za skupni slovenski jezik. V nadaljevanju razmišlja o razliki med govorjeno in pisno slovenščino ter napoveduje širjenje slovenskega knjižnega besedišča s sopomenskim narečnim in stičnim slovanskim besedjem, »da ne bo svojega bližnjega, kér mu nékaj drugače zavija, s posmehovánjem oponášal, zaničevál ali pa ga celo zató krivovérčil, temoč si z njegovo besédo svojo jasníl, trébil in bogátíl« (Caf 1845: 67). Nedvomno gre za odkrito željo, da se v slovenskem jezikovnem prostoru poenotita panonska vzhodnoslovenska in alpska osrednjeslovenska narečna in knjižna podlaga, nato pa se na podlagi stare cerkvene slovanščine določi skupna norma.

1.1 V zapisu je že prisotna sopomenskost izrazja, npr.: *popolniti – izobraziti*, ki je nekaj let pozneje postala prepoznavni Cafov stilem v prevodu *Robinsona*, zasledimo pa jo tudi v naslednjih Cafovih dopisih v *Novice*, npr. leta 1846, ko je v Proglasu (32) napovedal »slovník (slovar)« in »slovníco (gramatiko)«; veseli ga, ker ima med Slovenci pri tem delu »dosta pomočnikov in podpiravcev«, ki jih »k tolikemu namenu trebáše (je trebalo)«; pri delu za slovníco in slovar ga je ves čas vodila »résnica – istina – pravíca«. Pogostost sopomenskega izražanja v primerjavi z zapisom iz leta 1845 narašča in se iz besedne dvojnične sopomenskosti širi na glagolsko oblikoslovje in sopomenske nize, ki jih razširja slovansko besedje.

Sopomenskost glagolskih oblik je v tem zapisu presenetljiva novost, npr.: *pošiljaho – so pošiljali, odpirahta – sta odpirala, spaše – je spala*, ki v slovenščino neuspešno uvaja aorist in imperfekt, kopičenje sopomenskosti se v besedilu nadaljuje z daljšimi nizi slovensko-slovanskih ustreznice ob nemškem izrazu, npr.: *uboštvo, revšina, rodóst, Rauhhheit*, in že značilnimi dvojničnimi pari, npr.: *pokesnilo – pokvarilo*, ter novostjo, da se družijo med seboj samostalniške podredno zložene besedne zveze z levim prilastkom, ki sicer nimajo podobnega pomena, a kot frazemi v enaki meri določajo značilnosti predmetnosti, npr.: *jekleno zernje – suho zlato – čista pšenica – drago kamenje (matere Slave)*, in sicer prevladujejo kar frazeologizmi, npr.: *spraviti v snop, v edno gomoljo, v edno žitnico, v eden venec*.

1.2 Caf je bil v jezikoslovju samouk, velik ljubitelj in poznavalec jezikov. V gimnaziji se je naučil slovanskih jezikov, pozneje še semitskih, študiral je indoevropsko jezikoslovje od stare indijščine do keltščine. Glede na to je bilo njegovo delo tesno povezano s sestavljanjem slovarja in slovnice, in sicer slovarja in slovnice enotnega slovenskega jezika, ker »moj slovník z slovníco vred bo Slovenski« in ne pokrajinsko partikularističen. Cafov namen ni bil »ktero Slovensko pod – ali podpodnarečje zatreti«, ampak oblikovati enotno knjižno normo slovenskega pisnega jezika, za pogovorni jezik pa negovati še naprej »Ogersko-Slovensko, Štajersko, Kranjsko, Koroško, Hervatsko ali Rozeansko« narečje. Zbral je veliko gradiva, vezanega tudi na štajerski in prekmurski jezikovni prostor, saj se je zavedal, da je imel Matija Majar Ziljski prav, ko je v *Novicah* 1845 (171) zapisal, da »brez narečja ni živega jezika, ako je le nekoličkaj razprostranjen«. Kljub temu je poudarjal jezikovno enotnost in t. i. »narodni slovenski jezik«, ki je sporazumna nadgradnja slovenskih narečij:

Tude naše Slovensko narečje ima več podnarečij, iz katerih vseh se mora brez edностранosti in pristrastnosti vse, kar je za slovník in slovníco, skerbno zbrati, po terdnih vodilih zvesto pretresti, skaz in divjadi čisto utrebati, in le, kar in kolikor je dobro jedro, bratovski združiti, če si hočemo čist, popoln, naroden slovenski jezik, ki bi se vsem podnarečjem ednako prilegel, izobraziti. (Caf 1846: 40.)

Slovar je bil do leta 1846 pripravljen, vendar se Caf za tiskanje ni mogel odločiti, ker je še zbiral podatke. Vzporedno z zbiranjem slovenskih besed je pripravljaval tudi štirijezični grško-latinsko-nemško-slovanski slovar, ki tudi ni dokončan.

2 Ob intenzivnem delu za slovar se je sredi 19. stoletja lotil tudi prevajanja. Leta 1849, z letnico 1851, je izšel *Robinson Mlajši, knjižica predragi slovenski mladosti za uk ino kratek čas*. Caf je *Robinsona* prevajal iz češčine,¹ zamisel o leposlovnem priročniku, ki bo tudi vzgajal, pa je bila prvotno uresničena v nemščini.²

¹ *Nejstarší Robinson, jeho šťastné a nešťastné přihody*. Dle německého od J. G. Campe (Joachim Heinrich Campe) přeložil Václav Radomil Kramerius. Jindř. Hradec, Al. J. Landfras a syn /1832/, 1. sv., 334 str.

² *Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder zur allgemeinen Schulencyclopädie gehörig von Joachim Heinrich Campe, Fünfte Auflage, Tübingen, 1794.*

2.1 Joahim Heinrich Campe je v nemščini napisal vzgojno-poučno delo, »idealno knjigo«, v kateri je poskušal otrokom predstaviti celostno podobo sveta, izhajajoč iz Rousseaujeve sintagme Nazaj k naravi. Defoejev Robinson mu je bil le zunanji okvir: Rousseaujev Emil ga bere, pri tem pa se znameniti razsvetljenec sprašuje, kaj ima Emil sploh od tega. Defoejeva ideja o knjigi je dobra, a uresničitev zgodbe, tako Campe, je slaba. Originalni Robinson je zastarel roman, jezikovno in slogovno slab, pa še vprašanje je, ali je primeren za otroke. Robinson je vprašljiv, ker ima na razpolago orodje in pripomočke s potopljene ladje in si lahko tako brez težav ustvarja pogoje za udobno življenje. Ideja, če želi vzgajati, mora biti drugačna – človek, ki živi izven neke družbe, lahko oz. mora shajati brez vsega, kar taka družba pozna. Gre za vračanje k naravi, zato Campejev Robinson nima pripomočkov, kakršne ima Defoejev. V prvem obdobju je na otoku sam brez vsega. Pomaga si le z razumom in rokami in tako živi v tesnem stiku z naravo oz. je od nje eksistenčno odvisen. Temeljno sporočilo tako popravljenega romana je, da je človek nemočen, razum pa mu pri tem pomaga, da preživi in se znajde v naravi. V drugem delu nato Robinson dobi pomočnika, vzgojni moment pa je pri tem mnogo bolj poudarjen kot pri Defoeju: sočlovek izboljša stanje, saj je človek družbeno bitje, v skupini je uspešnejši, varnejši in bolj ustvarjalen. Šele v tretjem delu pride Robinson Mlajši do orodja, in sicer se v bližini otoka potopi ladja, nihče ne preživi, s Petkom pa uspeta rešiti veliko stvari s potopljene ladje. V ospredju je vzgojni moment, ko pisatelj pokaže, kako slabo znamo ceniti stvari, ki jih vsak dan uporabljamo in se nam zdijo samoumevne: Robinson in Petek dokazujeta, kako visoka je njihova vrednost.

2.2 *Robinson Mlajši* je izredno zanimivo preveden v slovenščino – Caf je ponudil pravo poplavo sopomenskega besedja z željo, da bi bralcem približal slovansko besedišče in pokazal možnost, kako bi se posamezni slovanski jeziki lahko zbliževali. Pri tem izstopa zlasti opazna sopomenskost (npr. dvojnična,³ ki sooča slovensko in češko besedje: *sprejemati – vitati, ljute zverine – čudi, dvojiti – pohibovat, habati – varovati*; ali besednonizna, ki opozarja na oddaljenostno kulturno stičnost s češčino, staro cerkveno slovanščino, sosedsko hrvaško-kajkavsko, knjižnojezikovno ilirsko in razlikovalno slovensko alpsko-panonsko ter narečno stičnost: *čreda – stado – kerdelo, les – šuma – hosta – goša – češa, rabij – upotrebljajo – uživajo, prenasledovnik – pregnanjavec – stigavec, nravi – cene – vrednosti*).

2.2.1 Caf je zagovarjal znano misel Matija Majerja Ziljskega o slovanskih podnarečjih, ki bi se naj zlila v en jezik, najprej ilirski in nato še skupni slovanski.

³O tem prim. diplomsko nalogo Saše GRČAR, *Dialektalni in slovanski sinonimi v Cafovem prevodu »Robinson Mlajši«*, Ljubljana, 1988, 88 strani (mentorica Martina Orožen). V nalogi so dvojnični sopomenski pari razvrščeni po besednih vrstah in glede na izvor sopomenskih besed, prikazana pa je tudi pogostost določene kombinacije sopomenskih besed v Cafovem prevodu. Gre za 589 sopomenskih parov, med katerimi prevladujejo glagolski (več kot 42 %) in samostalniški (več kot 39 %), pridevniških (12 %) je manj, prislovnih pa le dobrih 5 %.

Idejo je intenzivno uresničeval prav sredi stoletja, ko je po prevodu Robinzona leta 1853 v Razlagovi *Zori* objavil še razpravo o glagolih, napisano v posebni redakciji stare cerkvene slovanščine in v pisavi, ki jo je priredil za vse slovanske jezike. Po Robinsonu, ko je približeval besedje, je tako ponudil še slovansko pravopisno in jezikovno poenotenje.

Glede vprašanja slovenske knjižne norme je nasprotoval pokrajinskim neenotnostim in se je zavzemal za skupni in naravno enotni knjižni jezik, poudarjajoč njegovo socialnozvrstno razčlenjenost na normativno enotno pisno podobo in narečno govorno raznolikost. Slovenski jezik je razumel kot zavestno nadnarečno tvorbo, ki raste iz jezikovne tradicije 16. stoletja in jo dopolnjuje ter presega z upoštevanjem sprememb, ki jih prinaša živi govor. Razlikoval je med zgodovinsko osnovo slovenskega knjižnega jezika in njegovimi potrebami sredi 19. stoletja, ko je jezikovno vprašanje bilo tudi politično in se je oblikovanje slovenskega naroda in samostojne države enačilo s poenotenjem slovenske knjižne norme (Orožen 1996a). Prepoznavna stanovitnost take enotnosti je bila po Cafu povezana z jezikovno omikanostjo, ki jo določa pravi jezikovni čut, izhajajoč iz osrednejslovenskega prostora, vendar upoštevajoč tudi pozitivno utemeljeno pokrajinskost slovenskega jezika, ki vodi k splošnoslovenskosti. Jezikovni partikularizem, ki je narodnost vezal na posamezne slovenske pokrajine, tudi na pokrajinska knjižna izročila (osrednje- in vzhodnoslovensko; kranjsko, koroško, štajersko, primorsko, vzhodnoštajersko, prekmursko), in ne na jezikovno načelo enotnosti slovenskega jezika, zanj ni bil sprejemljiv.⁴

2.2.2 Caf ni zanikal narečne razčlenjenosti slovenskega jezika, saj ji je priznaval pogovornost, glede knjižne norme pa je zagovarjal jezikovno poenotenje pokrajinskih knjižnih izročil in oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Enotnost je razumel predvsem kot soudeležbo kranjske, koroške in (vzhodno)štajerske jezikovne različice pri normiranju t. i. novoslovenščine, še zlasti kot upoštevanje novih oblikoglasnih sprememb po letu 1848. Pri tem se je v *Robinsonu* skliceval na znano Schönlebnovo spoznanje o dvojni podobi slovenskega jezika, tj. pis(a)ni knjižni normi in govornjeni besedi (*Pišimo po šegi naroda, govorimo po šegi pokrajine*), ki so jo sprejeli naši baročni pisci na čelu s Svetokriškimi:

Inu desilih spoznam, de težku je slovensku pisat inu cilu nej mogoče v taki viži pisat, de bi vsim zadosti mogel sturiti ali s sledno deželo se zglihat, dokler cilu ti, kateri blizi prebivajo, eden drigači kakor ta drugi eno besedo zreče – zatoraj obene besede ne bom zaznamval, ali se ima hitru ali počasu zreči, temuč sledni po navadi svoje

⁴ Kljub stvarnim pogledom na jezik in jezikovno politiko sredi 19. stoletja preseneča Cafovo navdušenje za zблиževanje med slovanskimi jeziki in narodi, pri tem pa naj bi bila jezikovna, torej duhovna in narodnostna združitev Slovencev le korak do vseslovenskosti. Ali taka odločitev ni bila dovolj preiščljena (utopija), ali pa jo moremo razumeti kot dosledno Cafovo nasprotovanje do jezikovnega partikularizma (če npr. sprejemamo misel, da je ilirizem, »rahljal slovensko knjižnojezikovno pokrajinsko zamejenost«, prim. J. TOPORIŠIČ, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, 1992, 58 /geslo: ilirizem/)?

dežele bo govoril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali, *quia scribendum est more gentis, loquendum vero more regionis*. (Svetokriški 1691–1991: 9.)

Caf je iz Posvetila v *Svetem priročniku* prepisal latinsko misel o razliki med slovenskim knjižnim jezikom in narečji, na kateri je gradil svoj odnos do slovenske jezikovne normativnosti. V Predgovoru *Robinsona* je zapisal, da prevaja v slovenski knjižni jezik, in ne v narečje ali katero izmed slovenskih pokrajinskih jezikovnih različic:

Kar se besede tiče, jo, ljubi bravec! vidiš, da ni *tvoja* – niti *moja*; nego da je *Slovenska!* ino samo *taka mora* biti. Ker se naš jaki *narod prestira* daleko po sveti po *Vlaškem, Krajskem, Koroškem, Štajerskem, Hervatskem* ino *Ogerskem*: vsaki kraj pak užji ti ima svoje posebnosti: Ako pišem samo *posvojem*, še sem polš v svoji lupini zapert; če bi pak pisal *ravno po tvojem*, kakor bi ti rad, bi se jas imel *svojega* uma odpovedati ino bi ne bil vreden, *Slovenec* imenovan biti. Po tem takem boš na veliko besed zadel, kterih ne umiš – *zadi jih poiši*, ino mi *verimi*, če neso *tvoje*, pak so izčista *Slovenske* – suho zlato, vsakemu pametnemu ravno zato, ker je *zlato*, če ravno ne iz domače – vlaste rude, po volji. (Caf 1849: VII.)

3 Sovisnost Predgovora in Posvetila v *Svetem priročniku* je prepoznavna prav v razumevanju socialnozvrstne razslojenosti slovenskega knjižnega jezika, ki je pri Cafu stvarno vezano na Svetokriškega in se kaže na ravni stilne sopomenskosti: *težku je slovensku pisat – bi ne bil vreden, Slovenec imenovan biti; sledni po navadi svoje dežele bo govoril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali – kar se besede tiče, jo, ljubi bravec! vidiš, da ni tvoja – niti moja, nego da je Slovenska; cilu nej mogoče v taki viži pisat, de bi vsim zadosti mogel sturiti ali s sledno deželo se zglihat – ako pišem samo po svojem, še sem polš v svoji lupini zapert; če bi pak pisal ravo po tvojem, kakor bi ti rad, bi se jas imel svojega uma odpovedati; eden drigači kakor ta drugi eno besedo zreče – vsaki kraj pak užji ti ima svoje posebnosti; lastne slovenske besede bom nugal, de jih boš lahko zastopil inu po tvoji deželi obrnil in izrekel – po tem takem boš na veliko besed zadel, kterih ne umiš – zadi jih poiši, ino mi verimi, če neso tvoje, pak so izčista Slovenske.*

3.1 Sopomenskost besedja je pri Cafu tesno povezana z idejo o skupnem slovanskem jeziku, ki jo uresničuje predvsem z dvojničnim soočanjem slovenskega in češkega besedja, temu pa dodaja še besednonizne osrednje- in vzhodnoslovenske, ilirske, kajkavske, splošno- in neslovenske, starocerkvenoslovenske ter narečno slovenske pomene.

V prevodu je najbolj opazna t. i. ožja, tj. besedna sopomenskost, ki je sodobnike motila⁵ in so Cafu očitali, češ da je slovenski jezik z njo preveč obremenil.⁶ Kriterij razumljivosti, ki ga je Levstik tako rad poudarjal (Orožen 1996a: 209), je zaradi tega močno trpel:

⁵ Božidar RAJČ, *Letopis Matice Slovenske za leto 1878* III, IV, 72–101; Karel GLASER, *Letopis Matice Slovenske za leto 1888*, 26–29.

⁶ Prim. Levstikovo kritiko takega pisanja v *Popotovanju iz Litije do Čateža*: »Tudi Robinsonova povest je prostemu človeku jako pogodu; ali – jezik, – jezik bralca straši.«

Čoln se je prevergel, ino Robinson se ze vsemi v morji potopil. Ravno oni prodki-nagli-silni valovje pak, kateri so ga zahvatili-prejeli, so ga s sobo pojeli-vzeli ino na melčino-plitvino-rode izvrgli. (Caf 1849: 23.)

Cafov namen seveda ni bil ustvariti nerodnega jezika, neknjižnega sploh, oziroma takega, ki v besedju meša prvine posameznih nezbornih ravnin, nasprotno, prizadeval si je za čim večjo pomensko jasnost, predvsem pa je na izviren, a za razumljivost besedila manj primeren način soočal slovensko narečno in knjižno (osrednje- in vzhodnoslovensko) izrazje ter zemljepisno ali oddaljenostno stične slovanske jezike s slovenščino, z željo, da bi se slovenski knjižni jezik sredi 19. stoletja lažje poenotil. Pri tem je opozarjal na ustrezno skupno slovansko ter izvorno slovensko arhaično in narečno sopomenskost, ki bi lahko nadomestila neslovenske prevzete besede v besedišču t. i. novoslovenščine.⁷ Pretirana raba obsežnih sopomenskih nizov je v *Robinsonu* dosegla nasprotni učinek – kot prepogost stillem so postali celo stilna napaka, saj je sopomenska preobloženost začela vplivati na ubeseditev, da je bila manj jasna in razumljiva. Najbolj je trpela razvidnost povedi, stavkov in besednih zvez, zlasti njihova zgradba, pomen in smisel.

3.2 Sopomenskost je izražena v (1) besednih družinah, in sicer glede na besedotvorno obrazilo, npr.: *čin, činiti se, činitel; badatel je, badam = raziskovalec*, in (2) večpomenskih izrazih, ki so (a) terminološko sopomenski, npr.: *glavni stežen – jadrenik – jadreno drevo; plahte, jadra, vetrila*, (b) upoštevajo časovni vidik (zastarelo, starinsko), npr.: *kotve – mačke, zakotviti – mačke vreči, živil – krušil na poti te bom*, (c) lahko pa jih združujejo pomenski odtenki, npr.: *solnčni žarki – trakovi – prameni – pableski, topi – tepasti – tropični*, (č) slovenske socialnozvrstne pomenske sposojenke, npr.: *popotnica – odhodnja – slovo*, ali (d) pomenske sposojenke iz drugih jezikov, ki pri Cafu kažejo prepoznavno slovensko-češko, vzhodnoslovensko, starocervenoslovansko, skupno in neslovensko ter razlikovalno knjižno slovensko in narečno stičnost, npr.: *tatinek – očka, dvojili – pohibovali, koristen – užitečen; dalj – dalečina, zrak – nebna sapa, rodbina – obitelj, vetek korabelj – star korabelj; levica – šujica, sok – mest, nine – zdaj; žalost – bolest, rumeno zlato – žolto zlato, korabelj – velika ladja; vidni – materni, šater – lopa; reja otrok – odgojenje otrok, jaklen nož – ocelni nož*; Caf je v daljšem sopomenskem nizu pogosto družil pomensko sorodne izraze iz različnih jezikov, ki zaznamujejo sicer isti pomen, vendar imajo različno stilno vlogo, npr.: *češa – goša – hosta – gozd, kerk – vrat – šija, krasni – lep – zal – jak; krom – razve – izvan – razun, sapažasiti – lekati – desiti – plašiti, ukrotni – krot – ljut, trošiti – traviti – prebavljati, terpki – gorjup – bridki – gorki – grenki – žehki, misa – bljuda – skleda, obloda – spaka – pošast – strašilo – potvora, občevati – zahajati – obhajati – spravljati se – družiti se*,

⁷ »Namen teh sinonimnih nizov je bil gotovo poučen. Služili naj bi spoznavanju razlikovalnega besedja v slovenskih narečjih in češčini, predvsem »reševanju« arhaizmov, ki so v slovenskih narečjih že skoraj izginili, v češčini pa so značilnost sodobnega besedišča. Iz teh in podobnih »rezerv« lahko »novoslovenski« knjižni jezik za »jezikovne popačenke« črpa ustrezne, manjkajoče pomenske odtenke in besede, kot tudi skladišjske možnosti.« (OROŽEN 1996: 209–210.)

pevnost – terdinja – grad, plavec – brodar – morjar, pramen – giba – guba – pleta – kita na tri pramene, pratež – svite – odetelj – oblačilo, rude – zmirom – vedno – skoz – vun in vun, retez – veriga – lanec, spolnik – drug – tovariš.

4 Pri Cafu je prisotna tudi t. i. širša sopomenskost na ravni sintagme in stavka. V posameznih primerih, npr.: *Bomo videli, kdo nas največ izluši; Komu se to hoče – kdo ima hod od tega; Kakor da bi plamenem gorel*, gre celo za različno strukturo delovalnikov – sopomenskost na ravni pasivizacije poudarja pomensko prekrivanje, identiteta se razlikuje, ali pa je enak skupen pomen, razlikuje se po pomenskih odtenkih, načinu rabe v sobesedilu in stilističnih značilnostih.

4.1 Češke prvine so v Cafovem prevodu prisotne v besedju in tudi na skladenjski ravnini, npr.: *Burja je grozno po morji udelovala. – Jaz sem imel grozni strah. – Toto cesto je nastopil, se je na cesto v London strojil-pripravljaj. – To je bilo res za večera jako gledanje. – Aj, te pač nikdar več vina piti okusiti ne hočem.*

4.1.1 Vdor češkega besedja v slovenski prevod je očiten pri rabi mašil, in sicer pritrdilnice *ano*, npr.: *Ano, tamta! – Ano, kraj pri morju leži*, ki jo na nekaterih mestih v tej funkciji neustrezno zamenjuje slovenski veznik *ino*, npr.: *Inu! S tabo se peljem*. Češki vpliv je prepoznaven tudi pri morfemski sestavi besede, npr.: *skakovati, upotrebovati, posluhniti, sladčki grozdi, anglički kupec*, in besedju, ki je na več mestih prepoznavno češko kalkirano, npr.: *maličko, plavec, hlapčič* in tudi *mladenčič, pramenek – studenček, lotrovski – hudoben, kopec – hrib, so se dostali k ostrvu, cestovati, sklapniti, kvapiti – hiteti*.

4.1.2 Med ožjimi sopomenkami prevladujejo slovensko-češke ustreznice, in sicer praviloma iste besedne vrste, npr.: *orodje – nastroj, top – del, na strom – na drevo, pervinska – zakladna vrednost, bedljivo – skrbno*, ni pa pravila, katera iztočnica je prva; zagotovo gre za absolutno zamenljivost, oz. za enakost pomena.

4.1.3 Le o pomenski podobnosti oz. priložnostni zamenljivosti lahko govorimo pri frazeološki sopomenskosti, ko ekspresivna vsebina določa pomenske odtenke, npr.: *je od srameža zardel – ga je kri polila, brez sebe je ležal – nezaveden je ležal, lepa ura – dobro vreme, po nas je – proč smo*.

4.2 Sopomenskost je lahko izražena ob dvojničnem zapisu sposojenke in tujke tako (glasovno, pisno, pravopisno in oblikoslovno prilagojen oz. neprilagojen zapis besede iz drugega jezika), da je prevzeta dvojnica, tj. strokovni izraz, stavčno razložena, npr.: *Gina – Quinee je zlati angleški penez, kot pri nas zlat dukat, ino velja 6 tolarjev*. Posebno skupino sopomenk tvorijo besedni nizi, ki potrebujejo še dodatno opisnost, ker njihov pomen ni popoln ali enoznačen – dvojnico razlaga prilastkov odvisnik, npr.: *velikanska – grozna vada, ktera se severno morje imenuje*; ali pa je uporabljen poseben daljši stilni postopek, s katerim Caf natančno razloži splošnejši ali manj znani sopomenski snop besed, npr.: *v vsem so bili svojemu premilemu sinčku po volji, ino ker si je premili sinček rajši igral, kakor delal ali da bi se bil česa dobrega učil; so ga nehali celi den se potepati ali si igrati, ino tako se je malo ali gladko ničesa naučil. To je tedaj nespametna – nerazumna – negodna*

ljubezen; prišlo mu je težko ino je hitro tako razbolel, da je mislil, da vsaki čas dušo pustiti mora. Tako medlobo imenujo morsko nemoč – bolezen – negod.

4.3 Sopomensko besedje je v Cafovem prevodu *Robinzona* povezano tako, da se vzpostavljajo razmerja prekrivanja, dopolnjevanja ter stikanja, in se tako ustvarja večpomensko slovansko izrazje, ki ga je Caf vključeval v svoj grško-latinsko-nemško-slovanski slovar, skoraj dve tretjini izpisanega sopomenskega besedja je ohranjenega tudi v Pleteršniku s kvalifikatorjem C, kar pomeni, da ga je Caf poznal že pred prevajanjem, ko je zbiral slovenske besede, ali pa ga je vanj vnesel naknadno po letu 1849 (slovanizmi, arhaizmi).

5 Cafovo besedje, ki ga je zbiral in skrbno zapisoval več kot trideset let, danes ni v celoti ohranjeno. Natisnjena je le kratka *Zbirčica tam pa tam nabranih prav Slovenskih beséd* na koncu *Robinsona Mlajšega* (346–358), ki obsega 365 abecedno urejenih iztočnic, praviloma z dvema in največ šestimi besedami v sopomenskem nizu.

Velika večina zbranega besedja je zapisana v Pleteršniku s kvalifikatorjem C, vendar so prepisovalci marsikaj Cafovega izpustili (veliko citatov), listkov pa niso ohranili. »Njegova nabirka je tudi zelo obsežna. Bogatijo jo izpiski iz vse slovenske tiskane literature, zlasti tudi iz vse ogrsko-slovenske, in iz mnogih rokopisov, zbirke besed med narodom po vseh slovenskih krajih nabranih, zlasti pa od rezijanskih, ogrskih in vzhodnoštajerskih Slovencev slišanih, kakor tudi rastlinska imena, nabrana med prostim ljudstvom« (Pleteršnik 1894: VI). Škoda, da se je bogato Cafovo slovarsko gradivo, razen črke F, uničilo.

6 Caf je s sopomenskim besedjem v *Robinsonu* opozoril na vprašanje o narečnem izvoru slovenskega besedišča in o njegovem prepletanju s slovansko sopomenskostjo. Bogata razvejanost slovenskih sopomenskih nizov kaže na dobro razvit slovenski občevalni jezik 19. stoletja, ki se je do sredine stoletja razvijal najprej po posameznih pokrajinah, nato pa je prerasel v t. i. novoslovenščino, tj. enotni ali sodobni slovenski knjižni jezik. Caf, ki je do konca 40. let 19. stoletja zbral že veliko slovarskega gradiva s celotnega slovenskega ozemlja, je imel dober pregled nad več- in sopomenskostjo slovenskih besed, predvsem na njihovo stilno vrednost, ki jo je med prevajanjem spretno uporabljal. Prav stilna vrednost slovenskih sopomenskih nizov je bogatila in širila besedišče skupnega slovenskega jezika. Caf ni uporabljal veliko nevtralnih slovenskih sopomenk, saj je *Robinson* pisan v umetnostnem jeziku, ki ima ob poskusih preraščanja v zborni jezik še vedno močno opazno pokrajinsko knjižno in narečno plast, ta pa postavlja v ospredje prav stilitvornost slovenske knjižne in narečne sopomenskosti ter povzroča pomembne premike v besedišču slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Pri tem je bilo pomembno predvsem soočanje osrednje- in vzhodnoslovenskega besedja, prav panonizmi pa so pri Cafu najbolj pogoste sopomenske ustreznice »središčnim« besedam.

V sopomenskih parih ali nizih s tujim besedjem ob slovenski ustreznici prevladujejo starocerkvenoslovanske besede in čehizmi (pogosto so slovenske besede glasovno prilagojene tuji sopomenki), druge slovanske in celo neslovanske sopomenke pa praviloma le, če v slovenskem, češkem ali starocerkvenoslovanskem besedišču ni ustreznih izrazov. Čaf je *Robinsona* prevajal iz češčine, zato v besedilu močno izstopajo slovensko-češka sopomenskost ter besedni in skladenski čehizmi.

Literatura

- Oroslav CAF, 1845: Oznaniło novih, za vse Slovenske domorodce imenitnih bukev. *Novice* 67 in 71.
- 1846: Proglas zastran noviga slovenskiga slovnika in slovnice. *Novice* 32, 35, 40 in 44.
- 1849: *Robinson Mlajši. Knižica Predragi Slovenski Mladosti za uk in kratek čas, jo iz češkega prepisal Oroslav Cafov*. Tisk pri J. K. Jeretin' u v Celi 1849. V Gradcu 1851.
- Saša GRČAR, 1988: *Dialektalni in slovanski sinonimi v Cafovem prevodu »Robinson Mlajši«*. Diplomaska naloga. Ljubljana.
- Marko JESENŠEK, 1995: Od stare cerkvene slovanščine do vzhodnoslovenskega (prekmurskega) knjižnega jezika. *Znanstvena revija, Humanistika*. 153–179.
- 1998a: Nekatere oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika 19. stoletja. *Dajnkov zbornik*. Maribor. 93–110 (Zora 3).
- 1998b: Deležniki in deležja na -č in -ši. *Zora* 5. Maribor.
- 1999a: Vrazovi pripisi v Murkovem slovarju. *Murkov zbornik*. Maribor. 379–390 (Zora 9).
- 1999b: Slovaropisje na Štajerskem do konca 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 355–372.
- 2001: Stične točke pri oblikovanju slovaškega in slovenskega (prekmurskega) knjižnega jezika. *Materiály z Mezinárodnej vedeckej konferencie "Slovinsko-slovenské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy" Bratislava 13.–14. 4. 2000*. 133–140 (Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica 53).
- 2002: Mehrsprachigkeit bei Bernardus Marburgensis. *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*. Maribor. 83–93 (Zora 17).
- Martina OROŽEN, 1996a: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana.
- 1996b: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
- Maks PLETERŠNIK, 1894: *Slovensko-nemški slovar*. Prvi del A–O. Drugi del P–Ž. Ljubljana.
- [Janez SVETOKRIŠKI], 1691–1991: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Izbral in uredil dr. Mirko Rupel. Uvodna beseda Matjaž Kmecl. Koper.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor.